

„A személyes és a nyilvános titokzatos keveréke”: szakmai határok és az újságírás ideológiája

TÓFALVY TAMÁS*

„A helyzet azért nehéz, mert nem látunk egységes érdekképviseletet. Nekünk nagyon könnyű lenne, ha kötelezővé tehetnénk a mellényviselést, de ezt nem tehetjük. Csinálhatnánk egy regisztrációs rendszert, kiadhatnánk egy országos igazolványt, amit bármelyik újságíró kiválthatna, de ez felvet egy kérdést, hogy ki az újságíró. Ha valaki tízszer követ dobál, tizenegyszerre meg azt mondja, hogy újságíró, mert van egy weboldala, akkor ezt a személyt újságírónak kell-e tekinteni? Ezt a kérdést én nem akarom megválaszolni, csak felvetem. Döntsék el az újságírók maguk, ez az ő érdekük is.”

Tóth Gábor budapesti rendőrfőkapitány az Index interjújában¹

„Miért írhat újságot az, aki nem újságíró?”

Egy kérdés a Gyakorikerdesek.hu oldalról²

Bevezetés: az újságírás határai

Az újságírószakmáról szóló közbeszéd egyik fő kérdése kezdetektől fogva így szól: ki számít újságírónak, és ki nem? A kérdés természetesen nem pusztán elméleti érdekessége, hanem az adott korok szerint változó, nagyon is gyakorlati, mindennapi relevanciája miatt volt és van folyamatosan a napirenden. Különösen az olyan időszakokban – mint amilyen a jelenlegi is –, amikor a szakma tagjai úgy érzik, hogy a professzió veszélyben, fenyegetett helyzetben van.

Kik azok, akik tudósíthatnak egy eseményről, és kik azok, akik nem? Kik azok, akik legitim tagjai lehetnek egy szerkesztőségnek, és kik nem? Ki az, aki bírhat az újságírónak járó jogokkal és törvényi védelemmel, és ki nem? Mi számít újságírásnak, és mi nem? Rögtön felfedve a kártyákat: úgy vélem, ezekre a kérdésekre nincsenek végső, általános és biztos válaszok. Talán éppen ennek köszönhető, hogy maguk a kérdések viszont újra és újra felmerülnek, az adott társadalmi, kulturális és technológiai kontextusnak megfelelő új hangsúlyokkal.

Ahogy az a rendőrfőkapitány fent idézett nyilatkozatából is kiolvasható, az újságírás vélt határaival kapcsolatban több potenciális hatókörben is fel lehet vetni ezeket a kérdéseket. Egy-

* Egyetemi adjunktus, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar. E-mail: tamastofalvy@gmail.com. A tanulmány megírását az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoportja támogatta. A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

¹ Egy röpké előállítás benne van a pakliban. *Index*, 2007. november 24. <http://index.hu/belfold/tg4350/>

² Miért írhat újságot az, aki nem újságíró? *Gyakorikerdesek.hu*, 2013. július 2. http://www.gyakorikerdesek.hu/kultura-es-kozosseg_szokasok-etikett_4538888-miert-irhat-ujsgot-az-aki-nem-ujsgiro

felől a magukat nem újságíróknak tartó, rendkívül változatos rétegekből érkező igény a határok megvonására: az államtól, egyes hivataloktól, ügynökségektől vagy éppen egyszerű állampolgároktól. Másfelől pedig megszülethet magában a szakmai közegben is, azaz a magukat valamilyen módon újságíróknak tartó csoportok közötti egyeztetések során.

Ebben a tanulmányban azzal foglalkozom, hogy az újságírószakmán belül milyen ideológiai alakzatok szolgálnak alapul a kérdések felvetéséhez, illetve ami még fontosabb, a válaszok legitimálásához. Mert bármennyire is megválaszolhatatlan ez a kérdés, mégis, *bizonyos válaszok* mindig születnek: a gyakorlatilag bármilyen típusú „intellektuális tevékenységet”³ folytató közösségekben széles körben elterjedtek az olyan diskurzusok, amelyek a közösségen belül és azon kívül elhelyezkedő tevékenységeket (és azok művelőit), illetve a közösségen belüli hierarchikus szinteket kísérlik meg elkülöníteni. Az összefoglaló néven *határmunkálatnak* nevezett tevékenység alapvetően az adott közösségi hálózaton belüli értékekre épül, és arra irányul, hogy a riválisnak látott tevékenységeket (és természetesen azok művelőit) kirekessze, valamint az értékrendszerhez való illeszkedés mértéke alapján kialakítsa és legitimálja a közösségen belüli hierarchiát. Az újságírószakma esetében az újságírás és nem újságírás határait, valamint az újságírók csoportján belüli hierarchiákat, a jó és a rossz újságírás, illetve újságírók megkülönböztetését.

1. Határmunkálatok, kultúra és közösség

A társadalomkutatás számos ága megkísérelte már leírni és értelmezni a határmunkálatokat,⁴ melyek a társadalom legkülönbözőbb szegmenseiben megtalálhatóak. Megfigyelhetőek például a nacionalista vagy osztályközpontú diskurzusokban,⁵ ahol egy nemzethez vagy egy adott társadalmi réteghez való tartozás vagy nem tartozás kritériuma áll a középpontban. A legtöbb zenei szubkultúra vagy színtér diskurzusaiban,⁶ ahol a hitelesség eltérő fogalmai, értelmezései kerülnek előtérbe, elkülönítendő nemcsak az egyes közösségeket, de a közösségeken belüli csoportokat is. Jelen vannak továbbá az *undergroundnak* és *mainstreamnek* tekintett közösségi,

³ T. F. GIERYN: Határmunkálatok és a tudomány elhatárolása a nemtudománytól: feszültségek és érdekek a tudósok szakmai ideológiáiban. In KUTROVÁTZ–LÁNG–ZEMPLÉN (szerk.): *A tudomány határjai*. Budapest, Typotex, (1983) 2008. 173–194.

⁴ M. LAMONT – MOLNÁR V.: The Study of Boundaries in the Social Sciences. *Annual Review of Sociology*, (2002) 28. 167–95.

⁵ B. ANDERSON: *Elképzelt közösségek*. Budapest, L'Harmattan, (1983) 2006.; P. WILLIS: *A skacok: Iskolai ellenkultúra, munkáskultúra*. Budapest, Új Mandátum, (1977) 2000.; U. ECO: *Ellenséget alkotni*. Budapest, Európa, 2011. 8–35.

⁶ H. S. BECKER: The Culture of a Deviant Group: The Dance Musician. In K. GELDER – S. THORNTON (szerk.): *The Subcultures Reader*. London, Routledge, 2005. 55–65.; P. HODKINSON: *Goth: Identity, Style and Subculture*. Oxford, Berg, 2002.; P. HODKINSON: „Net.Goth”: Online Communication and (Sub)Cultural Boundaries. In MUGGLETON–WEINZEIRL (szerk.): *The Post-Subcultures Reader*. Oxford, Berg, 2003. 285–298.; TÓFALVY T.: Myspace-bandák és címkézésháborúk: Az online közösségi alkalmazások és a deathcore színtér esete. *Replika*, 2008. 65. 217–233.

művészeti tevékenységek,⁷ a tudomány és nem tudomány⁸, az egyes tudományágak⁹ vagy szakmák, professziók elhatárolását célzó diskurzusokban is.¹⁰

Bár a közösség, a határ és az érték fogalmának végső, esszenciális és pontos meghatározása minden bizonnyal lehetetlen – nemcsak a mindennapokban, de a társadalomtudományban is –, mégis, az egyes társadalmi gyakorlatokban világosan kivehetőek az ezekhez a fogalmakhoz való társas, diskurzív viszonyulás hol hasonló, hol eltérő módozatai. Ezeknek a szempontoknak az előtérbe helyezése – azaz az esszenciális különbségek keresése helyett a közösségi gyakorlatra való fókuszálás – adja a fő módszertani hozzáállását a határmunkálat-tanulmányoknak. Ahogy Thomas F. Gieryn fogalmaz a tudomány határmunkálatainak vizsgálata kapcsán:

„[...] Az újabb elemzések azt mutatják, hogy a tudomány elhatárolására tett kísérletek kudarcba fulladtak, a tudományos és egyéb ismeretek közti határvonal létének feltételezése elégtelen kiindulópont a tudományszociológia számára” – írja, majd így folytatja: „a tudomány jellegzetességeit nem belső sajátosságnak vagy potenciálisan egyedinek tekintem, hanem a tudósok ideológiai erőfeszítésének részeként vizsgálom, amellyel igyekeznek megkülönböztetni saját munkájukat és annak eredményét a nem tudományos intellektuális tevékenységektől.”¹¹

A határmunkálatok e gyakorlatias, diskurzív megközelítése tehát nem feltételez abszolút határokat vagy lényegeket az egyes csoportok, szakmák, közösségek tevékenységében, hanem a vélt különbségek társas konstrukcióját, retorikáját és kommunikációját vizsgálja. Ebből a módszertani hozzáállásból természetesen sem az nem következik feltétlenül, hogy ezek a lényegek nem léteznek, ahogy az sem, hogy minden egyes tevékenység körülhatárolása ugyanolyan egyszerű vagy éppen problematikus volna, sőt. A pontos határok vagy a lényegek ismeretelméleti feltárása (vagy legalábbis annak szándéka) nélkül is látható, hogy amíg egyes tevékenységek határmunkálatai viszonylagos társadalmi konszenzus által övezettek, addig más tevékenységeket élénk vagy egyenesen dühödtt viták veszik körül – és éppen ez a kettősség a határmunkálat-tanulmányok egyik terepe.

⁷ S. THORNTON: *Club Cultures: Music, Media, and Subcultural Capital*. Middleton, CT, Wesleyan, 1996.; TÓFALVY T.: Underground és közösségi média: Hogyan termelődik újra az underground kulturális tőke a zenei színtereken a korlátlanul hozzáférhető zene korában? In GULD Á. – HAVASRÉTI J. (szerk.): *Zenei szubkultúrák mediareprezentációja: stílusok, színterek, identitáspolitikák*. Budapest–Pécs, Gondolat, 2012. 24–39.; VITOS B.: Discursive Demarcation and Identity Construction in the Czech Psytrance Scene: Experiential Versus Ideological Motivations. *Eastbound*, 1. (2012). <http://eastbound.eu/2012/vitos>

⁸ GIERYN i. m. (4. lj.); T. F. GIERYN: *Cultural Boundaries of Science: Credibility on the Line*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1999.; KUTROVÁTZ–LÁNG–ZEMPLÉN: *A tudomány határai*. Budapest, Typotex, 2008.; KUTROVÁTZ–LÁNG–ZEMPLÉN: *Határmunkálatok a tudományban*. Budapest, L'Harmattan, 2010.

⁹ GYIMESI J.: Demarkáció és határmunkálatok a pszichoanalízis történetében. In KUTROVÁTZ–LÁNG–ZEMPLÉN (szerk.): *Határmunkálatok a tudományban*. Budapest, L'Harmattan, 2010. 21–34.; TÓFALVY T.: Megismerhető diskurzusok. Kognitív tudomány, diskurzív pszichológia és az elbeszélés nehézségei. *Replika*, 2006. 55–57. 205–214.

¹⁰ S. C. LEWIS: The Tension Between Professional Control and Open Participation: Journalism and its Boundaries. *Information, Communication & Society*, 15(6) (2012) 836–866.

¹¹ GIERYN i. m. (3. lj.) 174.

2. Szakmák és határmunkálatok

Ez az általánosan megfigyelhető feszültség a társas „intellektuális tevékenységek” egy speciális csoportja, az úgynevezett szakmák esetében is fennáll. Vannak olyan professziók, melyek széles körű társadalmi megbecsültségnek örvendenek, és nagyon kevesen vitatják képviselőinek legitimitását (mint például napjainkban az orvosoké vagy a jogászoké), és vannak olyanok, amelyek folyamatos ösztűz alatt állnak. Nemcsak a tágabb társadalom felől támadják őket (mint például a politikusokat vagy bölcsészeket), hanem saját köreiken belül is élénk diskurzusok folynak az önmeghatározás és elhatárolás fontosságáról – mint például a filozófiában vagy az újságírásban. Mindezeknek a konfliktusoknak a megléte felveti az alapvető kérdést: mikor, mitől minősül valami szakmának, és mikor nem?

Ahogy a hasonló elkülönítési dilemmákra a tudománytörténetben és -szociológiában, úgy a szakmák szociológiájában is számtalan megoldási javaslat született a fogalom, kategória meghatározására. Witschge és Nygren¹² Selander és Freidson munkái nyomán például a következő tényezőket tartja alapvetőnek ahhoz, hogy egy közösséget szakmainak lehessen tekinteni. Tudásmonopólium (a professzió kivül senkinek sincsen meg a tudása és képessége elvégezni az adott munkát); a munka világos meghatározása és hatalom a kívülállóknak a közösségen kívül tartására; élénk szakképzés és kutatás; erős szervezetek etikai szabályokkal és standardokkal; ideológia, amely inkább a munka minősége, mint annak jövedelmezősége felé való elköteleződést követel meg a művelőktől.

Ezek a viszonylag rugalmas definíciókísérletek is hasonló problémákkal küszködnek, mint a tudomány esszencialista demarkációs kísérletei. Nem reflektálnak a szakmák idő- és térbeli változásaira, az egyes tevékenységek változó kereteire és az ezek meghatározásában szerepet játszó társadalmi státuszt övező konszenzus vagy éppen vita szerepére sem. Mivel a professzionálisnak általában, és a konkrét hagyományoknak a meghatározása is alakul térben és időben, ezért mind az összefoglaló definíció, mind az egyes területek pontos elhatárolása is hasonlóan problematikus, mint a tudomány vagy az egyes tudományágak elhatárolása. Az egyes szakmák aktuális pozíciója, határuk társadalmi elismertsége, belső konszolidációs állapota jellemzően hosszú történeti folyamatok és kulturális kontextusok átfedésében alakul. Erre a problémára reflektált egy hasonló, praxisközpontú fordulat a szakmák szociológiájában is, eltávolodva az esszenciális meghatározásigénytől, és egyre inkább a diskurzusokban fellelhető elhatárolási stratégiák, öndefiníciók vizsgálatára koncentrálnak.¹³

Hogy egy szakmai tevékenység mégis miben különbözik más, tetszőleges intellektuális tevékenységektől (más professzióktól és a nem professzionális tevékenységektől), arra tehát éppen a demarkációs diskurzusokban fellelhető elkülönítési stratégiák, retorikák és azok kulturális kontextusai adhatják meg a választ. Illetve válaszokat, hiszen a legtöbb esetben nem egyöntetű konszenzus keretében, hanem viták kereszttüzében formálódnak a szakmaiság folyamatosan változó határai. Bármennyire is problémás elméletben a szakma mint olyan meghatározása, il-

¹² T. WITSCHGE – G. NYGREN: Journalism: A Profession Under Pressure? *Journal of Media Business Studies*, 6(1) (2009) 37–59.

¹³ LEWIS i. m. (10. lj.).

letve az egyes specializációk elhatárolása, az elhatárolás folyamata a gyakorlatban természetesen megállás nélkül zajlik, ahogy azt Thomas Gieryn a tudomány praxisával kapcsolatban találóan megjegyezte:

„Miközben szociológusok és filozófusok a tudománynak az intellektuális tevékenységek közötti különleges helyzetéről vitáznak, a demarkáció rendszeresen megtörténik a mindennapi gyakorlatban: oktatásügyi hivatalnokok olyan tanmeneteket dolgoznak ki, amelyek tartalmazzák a kémiát, de ki-rekesztik az alkímiát; a National Science Foundation által alkalmazott kritériumok alapján fizikusok kaphatnak támogatást, parapszichológusok viszont nem; a folyóiratok szerkesztői egyes kéziratokat tudománytalanságuk okán utasítanak el. Hogyan megy végbe a tudomány elhatárolása ezekben a gyakorlati esetekben, amelyek távol állnak egyes kutatók azon – szemmel láthatólag hiábavaló – kísérleteitől, hogy meghatározzák a tudomány lényegének és egyediségének mibenlétét? A demarkáció nem csupán analitikus probléma: mivel az anyagi eszközök és a szakmai lehetőségek jelentős részével csak a »tudósok« élhetnek, nem pusztán elméleti kérdés, hogy ki foglalkozhat tudománnyal és ki nem.”¹⁴

Hiába problémás a rendelkezésre álló kritériumok mentén élesen elkülöníteni egy-egy szakma művelőit és nem művelőit, ez a folyamat a mindennapokban töretlenül lezajlik, ami a szakmák képviselőinek jól felfogott érdekében áll, hiszen minél legitimebbnek látszik egy szakma, tagjai annál biztosabban részesülhetnek a szakmának jutó forrásokból és a társadalmi státusz, társadalmi tőke hasznaiból.¹⁵

3. Szakmai határmunkálatok és értékek az újságírásban

Az újságírásról és az újságírókról szóló, különösen éles kortárs viták nem pusztán az újságírás jelenlegi átalakulásában gyökereznek, hanem a szakma sajátos természetében és értékekhez való viszonyulásában is. Az újságírás meghatározása, legitimálása és elhatárolása mindig is konfliktusok sorát váltotta ki, amelyek a változó kulturális és technológiai kontextusokban eltérő mértékű kihívások elé állították a tartalom-előállítókat és -fogyasztókat. Az újságírószakma az elmúlt két-háromszáz évben számos formát öltött és sokféle funkciót töltött be a legkülönbözőbb kulturális közegekben, legitimációs stratégiái, ideológiái is ennek megfelelően változtak. De hogyan függenek össze mindezek a diskurzív alakzatok és a szakma társadalmi meghatározása, megalkotása?

¹⁴ GIERYN i. m. (3. lj.) 174.

¹⁵ P. BOURDIEU: Gazdasági tőke, kulturális tőke, kapcsolati tőke. In Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum, (1986) 1997. 156–177.

3.1. Kvázi-szakma, intézmények, hivatás

A szakmák szociológiájának szakirodalmában még az általában vett szakma meghatározásánál is nagyobb kihívást jelent az újságírás világos meghatározása. Ahogy Svenni Høyer és Epp Lauk panaszoznak az újságírás professzionalizációja történetét áttekintő írásukban:

„A szakmaisággal foglalkozó társadalomtudományos szakirodalom jellemzően megtagad minden lehetséges professzionális státuszt az újságíróktól. Az újságírókat komplex szervezetekben foglalkoztatják, ahol egy hatékony bürokrácia alkotja a közvetlen környezetüket. Mégis, szociológiai szempontból az újságírás visszaveri a precíz meghatározásra törekvő kísérletek túlnyomó részét, és továbbra is a személyes és a nyilvános egyfajta titokzatos keveréke marad.”¹⁶

A „titokzatos keveréknél” egy talán jobban használható fogalom a *kvázi-szakma* (semi-profession),¹⁷ mely érzékeltetheti az újságírás professzionalizációjának feszültségekkel teli állapotát: bár a szakmákkal szemben támasztott egyes „esszenciális” követelményeknek alkalmanként ugyan igen, de az összességüknek egyszerre már semmiképpen sem felel meg.

Az újságírás professzionalizációja körüli diskurzus történeti alakulását szemlélve úgy tűnik, hogy ugyan változó intenzitással és hangsúlyokkal, de mindig is problematikus volt meghatározni az általánosan érvényes alapvető tulajdonságokat és követelményeket. A közélettel foglalkozó, határozott időközönként megjelenő nyomtatott sajtótermékek jelentősebb mértékben először a 18. századi Nagy-Britanniában és – a forradalom utáni – Franciaországban terjedtek el.¹⁸ Ekkor a lapokként vagy más nyomtatott publikációként (könyvek, folyóiratok, pamflettek) megjelenő nyomtatott művek között nem húzódott éles határ,¹⁹ így azok szerzői sem tartoztak ennek alapján szigorúan elkülönített szakmai közösségekhez – akárcsak más szellemi tevékenységek, mint például a tudomány művelői sem. A tudományos vagy szakmai hitelesség sem egy adott szakmai közösség határainak megalkotásához kapcsolódva, hanem egy jóval tágabb kulturális keret, a gentleman-kultúra kései praxisában konstruálódott meg:²⁰ egy adott szellemi gyakorlat igazságát, helyességét nem az azt művelők autonóm közössége, hanem az erre a szerepre alkalmas, megbízható, igazmondónak és hitelesnek tartottak (a gentlemanek) verifikálhatták. Mivel ebben az eljárásban az elsődleges határ nem a szakma és a nem szakma között húzódott, ezért a megfelelőnek vagy nem megfelelőnek tartott praxis körüli konfliktusok sem a még nem létező szakmai határok megvitatásáról szóltak.

Maga a kérdés, hogy hogyan is lehetne meghatározni autonóm módon az újságírás szakmai gyakorlatát és annak professzionális művelőit, először a 19. században merült fel.²¹ Össze-

¹⁶ S. HØYER – E. LAUK: The Paradoxes of the Journalistic Profession. *Nordicom Review* 2, (2003) 11.

¹⁷ M. ALDRIDGE – J. EVETTS: Rethinking the concept of professionalism: The case of journalism. *British Journal of Sociology* 54(4) (2003) 547–564.; WITSCHGE–NYGREN i.m. (12. lj)

¹⁸ J. L. CHAPMAN: *Comparative Media History*. Cambridge, Polity Press, 2005.

¹⁹ HØYER–LAUK i. m. (16. lj.) 3–16.

²⁰ S. SHAPIN: *A Social History of Truth: Civility and Science in Seventeenth-Century England*. Chicago, Univ. Chicago Press, 1994.

²¹ HØYER–LAUK i. m. (16. lj.) 3–16.; J. L. CHAPMAN – N. NUTTALL: *Journalism Today: A Themed History*. Hoboken, NJ, Wiley-Blackwell, 2011.

függésben az újságírás mint fizetett tevékenység intézményesülésével, a szakmai önszerveződés – az első újságíró-szövetségek és szakszervezetek – kialakulásával, illetve már a 19. és 20. század fordulóján, az első egyetemi szintű újságíróképzések kezdeményezésével. Az egyetemeken maguk a képzések nagyjából egy évtizeddel később jelentek meg: az első újságírás tanszék az Egyesült Államokban (és egyben a világon) a Missouri Egyetemen alakult meg 1908-ban, majd az Indianai Egyetemen 1911-ben és a Columbia Egyetemen pedig 1912-ben. Az első európai egyetem, amely tanszéket hozott létre – Høyer-Lauk szerint²² –, a Lipcsei Egyetem volt 1916-ban.

Az önmeghatározás igénye mindenekelőtt azzal a körülménnyel fejlődött együtt, hogy a lapokat előállító szervezetek mérete a 19. század elejére már megkövetelte a világos szervezeti hierarchia kiépítését. A formális munkáltatói–alkalmazotti hierarchia és az általános iparosítás pedig szükségessé tette a munkarend, a feladatkörök és a felelősségi területek pontosabb körülírását, beosztását. A kontinentális Európában, Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban is ekkor stabilizálódtak a nagyrészt ma is élő, az írott tartalom-előállításban (is) megtalálható beosztások, többek között a főszerkesztő, felelős szerkesztő, olvasószerkesztő, szerkesztő, rovatvezető, riportter, újságíró pozíciói.

Ugyanerre az időszakra, a nyomtatott sajtó klasszikus üzleti modellje stabilizálódásának korszakára tehető a lap tartalmáért és annak menedzseléséért felelő szakemberek máig érvényes kooperációjának intézményesülése is. Az írott tartalom klasszikus értékesítési modellje szerint a szerkesztőség kizárólag a tartalom előállításával, a cikkek között található reklámfelületek értékesítésével pedig a menedzsment foglalkozik. A lapkiadás menedzsment oldalán is ezzel a felosztással alakultak ki az üzleti oldal rutinjai, finanszírozási sémái és a tágabb médiaszakma részeként az ezzel foglalkozók hierarchiája is, a reklámértékesítőktől a kommunikációs menedzserekre és humánerőforrás-osztályokon át egészen a vezérigazgatókig.

A professzionalizáció korai szakaszával meghatározóvá váló üzleti szemlélet már a 20. század első évtizedeiben konfliktusba került a szakma értékelvüként pozicionált értelmezéseivel. Amikor Kennedy Jones, az akkor Alfred Charles William Harmsworth médiamágnásnak dolgozó újságíró *Fleet Street and Downing Street* című könyvében felidézte egy régebbi beszélgetését John Morley-val, a *Pall Mall Gazette* szerkesztőjével, az eszmecsere egy azóta sokat idézett mondata így hangzott: „szakmaként hagytad el az újságírást, mi pedig üzletet csináltunk belőle”. Mint egyes kritikákból²³ és a szerző későbbi reakciójából²⁴ kiderül, Jones megjegyzése általános felháborodást és ellenérzéseket keltett újságírói körökben. Sokan úgy élték meg – értékelte a helyzetet Jones –, mintha az elüzletiesedés tényének megállapításával degradálta volna azt a tevékenységet, amelyet ők értékteremtésnek éltek meg, holott ő pusztán azt a tényt próbálta leszögezni, hogy függetlenül az üzlet tartalmától vagy természetétől, a lapkiadás akkorra már kétségbevonhatatlanul üzleti tevékenységgé vált.

Az általános felhördülést kiváltó beszélgetés nem mellékesen pedig Jonesnak azzal a mondatával folytatódott, hogy „kétlem, hogy valaha is szakma lett volna, vagy egyáltalán lehetne”.²⁵

²² HØYER-LAUK i. m. (16. lj.) 3–16.

²³ A. A. BAUMANN: The functions and future of the press. *The Fortnightly Review*. (1920) 107–113. 620–627.

²⁴ K. JONES: Journalism; a Branch of Commerce. *The Fortnightly Review* (1920) 107–113. 826–833.

²⁵ BAUMANN i. m. (23. lj.) 621.

E gondolatmenet is jól tükrözi a már akkor jelenlévő, és azóta is élő konfliktus természetét az újságírás professzionális jellegének meghatározásával kapcsolatban. A belső hierarchia, a szakmai szövetségek és később az egyetemi képzések kiépülésével együtt az újságírás, változó mértékben ugyan, de mégis mindvégig egy átlagos szakmánál nehezebben meghatározható, fluid határokkal rendelkező professzió, avagy kvázi-szakma maradt. Sohasem vált lehetségessé világos határokat húzni az újságírók és nem újságírók között, sem pedig a profi és az amatőr újságírói tevékenységek esszenciális lényegét definiálni, mindemellett az újságírás nem épített ki tudás- vagy képzésmonopóliumot sem, hiszen a szükséges készségek bárhol elsajátíthatóak, és szakirányú végzettség sem feltétlenül szükséges ahhoz, hogy valaki a pályára lépjen.²⁶

Izgalmas módon viszont, mint arra Lewis rámutat,²⁷ a szakmák egyik kiemelten fontos jellemzője mindvégig nagyon is jelen volt és van az újságírásban. Ez pedig művelőinek a szakmával való azonosulása, a szakmai tevékenységgel kapcsolatos elhivatottsága, önreflexiója, illetve a szakmai standardok és értékek folyamatos tematizációja, aktív megvitatása. Az erős öntelmezési igényt másik, szerkezeti szempontból fogalmazza meg Henrik Örnebring,²⁸ aki az újságírás szakmai diskurzusainak újragondolását Evetts kétkomponensű modellje alapján javasolja. Az újságírás e szerint legalább két, egymással konkuráló professzionális diskurzust foglal magában, az úgynevezett „szervezeti” és „hivatásközpontú” professzionalizmust. Evetts megfogalmazásában:

„A szervezeti professzionalizmus az ellenőrzés diskurzusának az a formája, melyet a menedzserek használnak egyre inkább a munkaszervezetekben. Magában foglalja a döntéshozás racionális jogi formáit, a tekintély hierarchikus struktúráit, a munkafolyamatok standardizációját, célkitűzéseket, teljesítményértékelést, és szakmai képzésekre és képesítésekre támaszkodik. Ezzel szemben a hivatásalapú professzionalizmus a hagyományosabb, archaikusabb forma. Ez magában foglalja a maguk a szakmai csoportok által kialakított diskurzusokat, amelyek az összetett helyzetekben saját hatáskörben meghozott döntésekről, kollegiális kapcsolatokról és tekintélyről, bizalmi alapú munkáról szólnak. Ezt a rendszert a szakmabeliek működtetik és ellenőrzik, és közös gyakorlatra, tanulásra és képzésre, erős szocializációs folyamatra, munkakultúrára és hivatástudatra, identitásra, etikai kódexekre épül, amelyeket a szakmai szervezetek és intézmények figyelnek és ellenőriznek.”²⁹

Örnebring értelmezésében az újságírás üzletiségének és tartalmi aspektusának – azaz a menedzsmentnek és az újságíróknak – folyamatos konfliktusa a két eltérő szakmai attitűd együttes jelenlétét feltételező modellben világosan tükröződik. Ez az újságírók szűkebb csoportjában is fennálló kettősség a mindennapi gyakorlatban természetesen nem antagonisztikus ellentétként, hanem a szakma folyamatos újratárgyalásaként, a célok, szándékok és értékek egyeztetéseként

²⁶ H. ÖRNEBRING: Anything you can do, I can do better? Professional Journalists on citizen journalism in six European countries. *The International Communication Gazette*, 75(1) (2013) 35–53.

²⁷ LEVIS i. m. (10. j.).

²⁸ H. ÖRNEBRING: *The Two Professionalisms of Journalism: Journalism and the Changing Context of Work*. Oxford, *Reuters Institute for the Study of Journalism Working Paper*. 2009.

²⁹ J. EVETTS: The Sociology of Professional Groups: New Directions. *Current Sociology*, 54(1) (2006) 133–43. 140–1.

nyilvánul meg. A jó és a rossz újságíró, valamint az újságíró és nem újságíró értelmezései körül zajló értékalapú demarkációs diskurzusok különleges intenzitása tehát nemcsak a szakma és a praxis nehezen meghatározható természetével, és nemcsak a jelenlegi technológiai átmenettel, hanem az újságírás sajátos szakmai szerkezetéből fakadó értékközpontúságával és (legalább) kettős természetének folyamatos újratárgyalási igényével is összefügg.

3.2. Kemény és puha professzionális értékek: etika, szakértelem és attitűd

Az újságírói értékek konstrukciója elválaszthatatlanul összefonódik az újságírás intézményi szerkezetének kialakulásával és az újságírás szakmai hálózatának megalkotásával a mindennapi gyakorlatban. A szakma rutinjaiban, határmunkálataiban és legitimációs tevékenységében az újságírói értékek adják a fő vonatkoztatási pontot. Az értékek adják a vezérfonalat a tartalom vagy a munka minőségének megítélésében, ezeket oktatják az egyetemi képzések és népszerűsítik a díjak kuratóriumai, ezeknek az értékeknek a hangsúlyozásával érvelnek a politikusok irodáiban az újságírónak kedvező jogszabályokért küzdő lobbisták, és ezeket az értékeket felügyelik a civil és kormányközi szervezetek sajtó- és médiaszabadságért felelős ügynökségei, mint például az ENSZ, az EBESZ, az EB egyes szervei vagy a Freedom House.

Mindenhol való jelenlétük ellenére az újságírás értékei a szakmához hasonlóan diffúz természetűek, így feltárásukban szintén nem az esszencialista definíció, hanem a diskurzusokra alapozó rekonstrukció lehet az eredményesebb. Annak feltérképezése, hogy miről is beszélnek az újságírók, amikor értékekre hivatkoznak. Az újságírás angolszász fősodrában jelenleg alapvetőnek és globálisnak tartott értékeiként a leggyakrabban a következő fogalmak merülnek fel: alaposág, objektivitás (vagy más néven: pártatlanság, elfogulatlanság), kiegyensúlyozottság, valamint a tények és a vélemények világos elkülönítése.³⁰ Ezek az alapértékek vagy alapelvek először a 19. század vége felé kezdtek formát ölteni: az első újságíró-etikai kódex az 1860-as években jelent meg az Egyesült Államokban, amelyben egyébként még nem szerepelt maga az „etika” szó, ami az újságírással összefüggésben csak 1889-ben kerül elő.³¹ Később már számos formában és kontextusban megjelentek ezek az elvek az újságíró-szövetségek, szervezetek, önszabályozó testületek és szerkesztőségek etikai útmutatóiban. Ezek a „kemény” normatív alapelvek alkotják az *újságírói etika* alapjait.

Az újságírói etika mellett elsődleges szerepe van az alapvető szakmai készségek és értékek, azaz az *újságírói szakértelem* megítélésének. Ezeknek a készségeknek egy részét íratlan szabályok határozzák meg, nagy részük viszont évtizedek óta az újságíró-tankönyvek alapját képezi. Ilyen alapvető készségek a szerkesztői és írói gyakorlat, a fő újságírói műfajok alapos ismerete, de olyanok is, mint a hírek, események fontosságának felismerése vagy az interjúalanyok szóra bírásának készsége.

A mindennapi gyakorlatban élő újságírói értékek összessége azonban nem korlátozódik az etika vagy a szakmaiság körére. A számos helyen leírt „kemény” alapelvek mellett számos olyan

³⁰ M. DEUZE: What is journalism? Professional identity and ideology of journalists reconsidered. *Journalism* (6) (2005) 442–463.; ÖRNEBRING i. m. (28. lj.).

³¹ BAJOMI-LÁZÁR P.: Az objektivitás-doktrína nyomában. *Médiakutató*, 2003. nyár. 13–38.

„puha” újságírói tulajdonság, képesség, készség, erény van jelen az értékek rendszerében, melyek hasonlóan fontosak, mint az etikai vagy szakmai alapelvek, de jellemzően íratlan egyezmények és a praxis mindennapjai során alakulnak ki.³² Ezek a szakmai készségek leginkább az újságíró motivációs rendszerére, hozzáállására vonatkoznak, és az *újságírói attitűdöt vagy normát* jellemzik. Ahhoz, hogy valakit jó újságírónak tartsanak szakmai körökben, nem elég etikusnak lennie. Szeretnie kell a munkáját, és nem pusztán munkájának, hanem hivatásának is kell tekintenie azt. Nem pusztán dolgoznia kell, hanem keményen dolgoznia, kitartónak lennie, nemcsak végrehajtani az utasításokat, hanem asszertív módon továbbgondolni a munka jelentőségét az újságírás értékeivel összhangban.

Az etika és az attitűd, a „kemény” standardok és a „puha” szabályok, az írott és az íratlan, a kimondott és a kimondatlan szakmai értékek rendszerének viszonya természetesen folyamatosan változik: egyes puha szabályok idővel megjelenhetnek az etikai kódexekben, mások pedig kikophatnak a használatból. A részben átfedő kategóriák viszonya azt sem feltételezi, hogy a kemény szabályokhoz való alkalmazkodás minden esetben fontosabb volna, mint a puha szabályok betartása, sőt, sokszor a rossz attitűd legalább olyan súlyos következményekkel járhat a szakmai megítélésre nézve, mint az etikai, szakmai elvek ellen való vétség.

Ezen értékrendszerek, valamint az azokat alátámasztani hivatott normatív elvek és motivációk sajátos kombinációja által meghatározott gondolati kör összefoglaló néven az *újságírás ideológiájaként*³³ vagy *étoszaként* jelenik meg a szakmai közbeszédben és az újságírásról szóló akadémiai diskurzusban. Ez az a tágabb normatív gondolati rendszer, amely az újságírói praxis és az újságírók, valamint az újságírás alapértékeinek társadalomban betöltött szerepét fogalmazza meg és jelöli ki egyben. Az újságírás jelenleg domináns angolszász ideológiája szerint az újságírás és a média a kemény és a puha értékek követése által betöltött, tájékoztató funkciójának és az örkutya-szerepének a gyakorlásával a társadalmi nyilvánosság³⁴ koordinálója, a közügyek megvitatásának biztosításával mint (a szintén vitatott jelentésű és eredetű, de mára bevetté vált kifejezéssel) „negyedik hatalmi ág” a demokratikus társadalmi berendezkedés egyik fő elősegítője és stabilizálója.

3.3. Alternatív értékek és genezisek: történeti és kulturális változatok

Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy ez, a jelenleg az újságírás ideológiájának fősodrát az utóbbi kevesebb, mint száz évben meghatározó angolszász gondolkör is egy viszonylag rövid történettel rendelkező, alapvetően a 20. században kialakult konstrukció, amely mellett térben és időben is számos más, az újságírásához kapcsolódó érték, ideológia, étosz létezett és létezik. Ilyen értelemben tehát nem lehet „az” újságírás egyetemes értékeiről, hanem csak egy bizonyos hagyomány jelenlegi dominanciájáról beszélni.³⁵

³² C. W. ANDERSON – C. SHIRKY – E. BELL: *Post-Industrial Journalism: Adapting to the Present*. Columbia, *University Graduate School of Journalism*. (2012).

³³ DEUZE i. m. (30. l.).

³⁴ J. HABERMAS: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Századvég, (1962) 1993.

³⁵ BAJOMI-LÁZÁR i. m. (31. l.); P. MANCINI: *What Scholars Can Learn from the Crisis of Journalism*. *International Journal of Communication* 7. (2013) 127–136.

Még a nyugati kultúrkörön belül is világosan elkülönülnek egymástól az amerikai, a brit és a kontinentális praxisok és hagyományok, és magán a fő modellt nyújtó angolszász-amerikai hagyományon belül is hosszú időbe telt a jelenlegi fő etikai, ideológiai alapelvek vezető szerepének kialakulása. Így ma az egyik legfőbbnek tekintett újságírói értéknek, az objektivitásnak a doktrínája sem volt alapvető mindig, jelenlegi elsődlegességének kialakulására pedig több rivális magyarázat is megszületett. Høyer-Lauk³⁶ összefoglalásában például Mary Cronin és Hanno Hardt szerint egyaránt nem maguk az újságírók, hanem az amerikai kiadók igyekeztek az újságírást a neutrális és informatív hírek szolgáltatása felé való elkötelezettségként definiálni. Érvelésük szerint a kiadók az újságírók megalapozott tényekhez és elkülönített véleményekhez való kötésével próbálták hatástalanítani az esetleges radikális törekvéseket. Kaul³⁷ még radikálisabban marxista megfogalmazásában a szakmaiság és vele együtt a „közszolgálati” étosz kialakítása arra irányuló manőver volt, hogy a lapkiadókat elszigeteljük az osztálykonfliktusok és a sajtóval kapcsolatos általános közélettelenségi körüli diskurzusoktól. Michael Schudson³⁸ ezzel szemben az újságírók közösségének tulajdonítja az objektivitás szerepének felértékelését, azonban szintén a társadalmi státuszban gyökerező motivációk szerepét látja alapvetőnek, azaz az újságírók a szakma megbecsültségének növelése és pozíciójának erősítése érdekében más, tradicionálisabb professzióktól próbáltak átvenni bizonyos mintákat, és az objektivitás eszméje megfelelőnek látszott arra, hogy az újságírást felemelje a társadalmi hierarchiában.

Az újságírás üzleti modelljeinek, társadalmi kontextusának, technológiájának és egész ökoszisztémájának átalakulásával a klasszikus szakmai értékek – bár még továbbra is ezek nyújtják a mindennapi praxis fő hivatkozási pontjait – hagyományos értelmezései is egyre gyakrabban megkérdőjeleződnek az angolszász újságírásból:

„A nagy fogalmak halála fontos téma volt az újságírásban 2004-ben, egyenesen a szakma közepéből kirobbanva. A Missouri School of Journalism professzora, a *Des Moines Register* volt szerkesztője és a *Washington Post* volt ombudsmanja így fogalmazott: idén vált végre elteveszthetetlenül világossá, hogy az objektivitás mint az újságírás etikai alapköve többé nem használható. Ahogy ma használatos, az »objektivitás« könnyen manipulálhatóvá teszi a médiát az üzenetek kontrollálására törekvők számára. Merev ortodoxiát hoz létre, és kizárja a nem szigorúan konvencionális véleményeket. Ha az objektivitás, az újságírás egykori etikai alapköve végül összeomlott, akkor a mai mainstream sajtó az intellektuális válság állapotára emlékeztető tüneteket mutat.”³⁹

Az objektivitás doktrínája és tágabban az újságírói értékek eredete pontos feltárásának nehézségei nemcsak az újságírás kvázi-szakmai, nehezen körülírható voltában, hanem a közösségen belül mindenkor megfigyelhető jelentős társadalmi, státusz- és osztálykülönbségekben is gyökereznek. Az újságírás modernkori kezdetétől kezdve egészen máig párhuzamosan éltek és élnek egymás mellett a különböző, sokszor egymásnak ellentmondani látszó újságírói karrier-

³⁶ HØYER-LAUK i. m. (16. lj.) 3–16.

³⁷ A. J. KAUL: The Proletarian Journalist: A Critique of Professionalism. *Journal of Mass Media Ethics*, Vol. 1. no. 2. (1986) 47–55.

³⁸ M. SCHUDSON: The objectivity norm in American journalism. *Journalism*, Vol. 2(2) (2001) 149–170.

³⁹ J. ROSEN: Bloggers vs. Journalists is Over. Pressthink, 2005. január 21. http://archive.pressthink.org/2005/01/21/berk_essay.html

pályák és szerepfelfogások. Amíg a nyomtatott napilapok példányszámának és befolyásának növekedésével a vezető újságírók már a 19. század második felétől a társadalmi elithez tartozónak számítottak,⁴⁰ a másodvonalban dolgozó szerkesztők, ismertebb újságírók pedig a középosztályhoz, addig a rosszul fizetett újságírók tömegei a munkásosztály problémáiban osztoztak, és a proletarizáció fenyegetése volt a meghatározó élményük.⁴¹

Bár a kezdetben osztály-, illetve rangkülönbségként, később státusz-, illetve hierarchiakülönbségként észlelt, magyarázott és keretezett belső társadalmi különbségek maguk is folyamatosan változtak az újságírásban, a különböző szerepekben és karriermintákban jellemzően közös volt a hivatás, elhivatottság fontosságának a hangsúlyozása, illetve az aktuálisan alapvetőnek tartott újságírói értékek feletti konszenzus. A gyakran ambivalens újságírói szerepek és társadalmi státuszok együttes jelenléte és konfliktusai ellenére is kialakulhatott a központi étosz és ideológia, amely az újságírás társadalmi szerepére alapozva egyfajta közös nevezőt, értékközösséget, szakmai hálózatot hozott létre Észak-Amerikában és Nyugat-Európában, illetve az ezekhez a területekhez közel álló vagy erre törekedő demokratikus berendezkedésű társadalmakban.

Természetesen ennek a központinak mondható angolszász szakmai értékrendszernek a pozíciója, összetétele és tekintélye, jelentősége is változott az elmúlt bő másfél évszázadban,⁴² és az angolszász etika befolyási övezetén kívül eső területeken is a történeti változatok, elfogadottnak minősülő gyakorlatok és normák további sokasága figyelhető meg. Ahogy arra Mancini⁴³ rámutat, a függetlenség és objektivitás angolszász alapértéke a pseudo-demokratikus vagy diktatórikus berendezkedésű országokban egyáltalán nem mérvadó. Ezekben a kulturális kontextusokban az újságírás ideológiája az uralkodó politikai ideológia céljai alá van rendelve, nem ritkán a hatalomhoz közel álló újságírószakma konszenzusával és támogatásával. Más, akár demokratikus kontextusokban pedig az újságírás alapértelmezetten egy adott kulturális vagy politikai közösség értékeit hivatott képviselni.

Magyarországon ebből a szempontból szintén többszörösen kevert újságírói ideológiai mező figyelhető meg, amelyben megtalálhatóak az egykori szovjet, az angolszász, az európai kontinentális minták mentén szerveződő hagyományok is.⁴⁴ Jelen van az objektivitáseszmeny és örkutya-szerepfelfogás, de ugyanígy széles körben elterjedt és elfogadott a pártpolitikai érdekeket vagy éppen a hatalmat támogató újságírás eszméje is. Ahogy azt Belénessy Csaba, az MTI akkori vezérigazgatója 2010. december 9-én a *168 órá*nak adott interjújában megfogalmazta: „Egy közszolgálati médium legyen lojális a kormányhoz és tisztességes az ellenzékhez.” Ennek megfelelően bizonyos médiumok, kiadók, újságírói közösségek (nyíltan vagy kevésbé nyíltan)⁴⁵ nem a függetlenséghez, hanem éppen az elkötelezettséghez kötődő értékeknek való megfelelést látják a hivatásuk célját és értelmét, és ennek megfelelően várják el a közönség lojalitását is.

⁴⁰ Ch. F. WINGATE: *Views and Interviews on Journalism*. New York, F. B. Patterson, Wingate, 1875.

⁴¹ KAUL i. m. (37. lj.).

⁴² BAJOMI-LÁZÁR i. m. (31. lj.).

⁴³ MANCINI i. m. (35. j.).

⁴⁴ BAJOMI-LÁZÁR i. m. (31. lj.).

⁴⁵ Lásd TÓFALVY T. – VORÁK A.: „Akkó kire szavazzunk?” eMasa.hu, 2009. június 5. <http://emasa.hu/cikk.php?page=sajtomunkas&cid=5167>

Mindemellett jelen van egy harmadik hagyomány is, amely az újságírás színvonalának megítélésében a nyelvi megformáltság, pontosabban az úgynevezett irodalmiság értékét tartja meghatározónak: a gyakran nosztalgikus narratívák Mikszáth és később Kosztolányi korát mint az újságírás ideális időszakát, aranykorát idézik fel, amikor még „igazi” írók művelték az újságírást.

Amikor tehát az újságírás szakmai hálózatait, viszonyrendszereit megalkotásának megértése a cél, akkor az átfogóbb, nagy hatású hagyományok mellett a lokális, aktuális kulturális közeget is figyelembe kell venni, hogy megérthessük a határok megalkotása és legitimálása mögötti motivációkat, jelentéseket, stratégiákat. Ahogy Fortunati és munkatársai fogalmaznak: „az újságírás társadalmi megalkotása a különböző társadalmi és nemzeti kontextusoktól és szituációktól is függ”,⁴⁶ és emellett nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy mindezek az egymással folyamatosan érintkező és egymást alakító felfogások időben is változnak.

4. Konklúziók

Arra a kérdésre tehát, hogy ki számít újságírónak és hol húzódnak az újságírás határai, bár nincsenek meg a kész válaszok, magának a kérdésnek a jobb megértése az újságírószakma működése megértésének fontos részét alkotja. Az újságírás ideológiájának területenkénti és koronkénti változásai, értelmezései elválaszthatatlanul összefüggnek azzal, hogy az újságírás határmunkálataiban ki számít újságírónak, és ki nem, és kit tartanak rosszabb vagy jobb újságírónak. A szakma belső és külső határai így folyamatosan változnak, az újabb és újabb válaszok pedig próbálják rögzíteni vagy éppen normává emelni az éppen aktuális állapotokat. Ez a dinamika is része az újságírás mindennapjainak, amelynek elemzése és megértése nem a végső válasz kimondásához, hanem a végső válaszok nélküli közegben való eligazodásban és gyakorlati – szakmai, közpolitikai, szabályozási – kezelésében adhat segítséget.

⁴⁶ L. FORTUNATI és mtsai.: The Influence of the Internet on European Journalism. *Journal of Computer Mediated Communication*, 14 (4) (2009) 933.